

مجموعه آثار آیت الله شهرستانی: «۱»

جمع وتدوین قرآن کریم

رویکرد اعتقادی

مؤلف: سید علی شهرستانی

مترجم: سید هادی حسینی

بخش فرهنگی مؤسسه حضرت امام هادی (علیه الصلاة والسلام)

جلد اول

جمع و تدوین قرآن کریم (جلد اول)

نویسنده: سید علی شهرستانی

انتشارات دلیل ما

مترجم: سید هادی حسینی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: نگارش

قیمت دوره: ۶۵/۰۰۰ تومان

شابک (جلد اول): ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۴۲ - ۰۴۷ - ۱

شابک (۱-۵): ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۴۲ - ۰۴۶ - ۴

تلف: رنما، ۳۷۷۴۴۹۸۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (+۹۸۲۵)

دفتر: ری، قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳

(ارتباط: Info@daliema.ir | www.daliema.ir (خرید آنلاین))

مراکز پخش

قم. خیابان معلم. مجتمع ناشران. طبقه ششم. ح ۱ | تلفن: ۳۷۷۴۴۹۸۸ و ۳۷۷۳۳۴۱۳

قم. خیابان صفائیه. روبروی کوچه ۳۸. پ ۷۵۹ | تلفن: ۳۷۷۳۷۰۰۱ و ۳۷۷۳۷۰۱۱

تهران. خیابان انقلاب. خیابان فخر رازی. نبش پز بست، ۱۰۰ پلاک ۶۱ | تلفن: ۶۶۴۶۴۱۴۱

مشهد. چهارراه شهداء. ضلع شمالی باغ نادری. کوچه شهید خوراکیان. مجتمع گت ۴۰ ب. طبقه اول | تلفن: ۳۲۲۳۷۱۱۳-۵

انتشارات دلیل ما
www.daliema.ir

مرکز نشر و پخش کتب معارف اهل بیت (ع)

۹ سال ناشر نمونه و برگزیده کشوری

با تولید بیش از ۱۰۰۰ عنوان کتاب

شهرستانی، سید علی

Shahrestani, Ali

جمع القرآن: تقدیرات و عرض الحقایق فارسی

جمع و تدوین قرآن کریم (رویکرد اعتقادی) / نویسنده سید علی شهرستانی؛

مترجم سید هادی حسینی؛ به سفارش بخش فرهنگی موسسه حضرت امام هادی (ع)؛

تهران: دلیل ما، ۱۳۹۶.

ج ۱.

دوره ۴- 978-600-442-046-4 ج ۱- 978-600-442-047-1 ج ۲- 978-600-442-048-8

فهرست

وضعیت فهرست نویسی

فهرست

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

فهرست مطالب

- ۱۱ پیش گفتار مترجم
- ۱۷ مقدمه نویسنده
- ۱۸۲-۳۷ در آمد
- ده مقدمه پیرامون جمع قرآن در متون خلفا، اصحاب آنها از سوی مکتب
- ۴۱ اهل بیت علیهم السلام
- ۴۱ مقدمه اول
- ۴۱ نگرش اصلاحی و درست
- ۶۰ مقدمه دوم
- ۶۱ نگرش اصلاحی و درست
- ۶۸ مقدمه سوم
- ۶۹ نگرش اصلاحی و درست
- ۷۷ مقدمه چهارم
- ۷۸ نگرش اصلاحی و درست
- ۹۴ مقدمه پنجم
- ۹۵ نگرش اصلاحی و درست

۹۸	پایه‌های طرح حروف هفت‌گانه
۱۰۰	یک‌دست بودن قرآن در نگرش اهل بیت علیهم‌السلام
	طرح گوناگونی قرائت‌ها، در راستای درست‌انگاری قرائت‌های صحابه یا برای جلوگیری از
۱۱۳	عملکرد عثمان
۱۲۰	مقدمه ششم
۱۲۱	نگرش اصلاحی و درست
۱۲۴	سخن دوان از بررگان
۱۴۱	مقدمه هفتم
۱۴۲	نگرش اصلاحی و درست
۱۴۹	مقدمه هشتم
۱۴۹	نگرش اصلاحی و درست
۱۵۳	امامان اهل بیت علیهم‌السلام پشتوانه عدم تحریف قرآن
۱۵۸	حقیقت قرآن را جز اهل بیت علیهم‌السلام در نمی‌یابد
۱۶۱	مقدمه نهم
۱۶۱	نگرش اصلاحی و درست
۱۶۷	مقدمه دهم
۱۶۷	نگرش اصلاحی و درست
۱۷۱	تحریف قرآن، حقیقت یا افسانه؟
۱۷۴	ادعای وقوع تحریف از سوی خلفا و بطلان آن

□ گام‌های چهارگانه تاریخ قرآن / ۱۸۳-۶۴۸

- گام نخست: تنزیل قرآن ۱۸۵

۱۸۷	چگونگی نزول قرآن
۱۸۷	مرحله اول
۱۹۱	مرحله دوم
۱۹۴	فائده نزول تدریجی قرآن
۱۹۹	● گام دوم: ترتیب قرآن
۲۰۱	توقیفی بود آیة ما
۲۰۶	راز تکرار رضة هر سالة قرآن
۲۱۱	واژه قرآن
۲۱۶	اختلاف ترتیب تلاوت و ترتیب نزول
۲۳۳	نقش پیامبر و جبرئیل در ترتیب آیات
۲۳۹	مصحف های صحابه
۲۴۱	عایشه و جواز تقدیم و تأخیر در سوره ها و آیات
۲۵۳	نزول دفعی و تدریجی و جای آیة ها
۲۶۳	● گام سوم: جمع و تألیف قرآن
۲۶۵	جمع قرآن در دوران پیامبر ﷺ
۲۶۹	اخباری که بر وجود قرآن یا قرآن هایی در دوران پیامبر ﷺ دلالت دارند
۲۸۵	میزان درستی ادعای نسخ
۲۸۸	آیا حفظ قرآن شرافت شگفتی برای گردآورندگان به شمار می آید؟
۲۹۷	علی علیه السلام گردآورنده واقعی قرآن
۲۹۸	علی علیه السلام و قرآن
۳۰۰	استواری متن قرآن و ارتباط آن به امام علی علیه السلام
۳۰۰	یک: انتقال شفاهی ویژه

۳۰۴	دو: انتقال جمعی
۳۱۰	امام علی علیه السلام و قرائت های هفت گانه
۳۱۰	۱. قرائت عاصم
۳۱۰	۲. ابو عمرو بن علاء
۳۱۰	۳. حمزة بن حبيب زيات
۳۱۰	۴. کسائی
۳۱۹	آيا اخبار - مع انام علی علیه السلام ضعیف است؟
۳۲۸	اخبار دروغ
۳۲۸	۱. امام علی علیه السلام و قرآن مجید
۳۳۰	۲. امام علی علیه السلام و ستایش از امیر مومنان عثمان
۳۳۲	سوزاندن قرآن از فضایل عثمان
۳۵۲	بعضی از مبانی این دو شیوه در جمع قرآن
۳۵۳	جمع قرآن بی درنگ پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله به دست امام علی علیه السلام
۳۵۹	دلایل جمع اول (جمع قرآن به تنهایی)
۳۶۷	مصحف امام علی علیه السلام در منابع شیعه و کتاب های عالمان آنها
۳۸۲	سخنان عالمان شیعه درباره قرآن امام علی علیه السلام
۳۹۱	روایات قرآن امام علی علیه السلام در کتاب های اهل سنت
۴۲۴	اخبار تحریف در کتاب های شیعه و سنی
۵۰۷	معیار بودن بسمله در قرآن متواتر
۵۱۴	نقش قریش در حذف بسمله
۵۲۲	نسخه های پنج گانه مورد اعتماد عثمان
۵۴۸	موضع ابن مسعود و ابی بن کعب

۵۷۱	راز کنار گذاشتن صحابه و دریافت قرآن از زید.....
۵۷۴	قرآن متداول همان مصحف پیامبر ﷺ است.....
۶۰۴	ترس صحابه از آسامی بعضی از سوره‌ها.....
۶۱۴	ارتباط جمع قرآن با موضوع خلافت.....
۶۴۹	چکیده.....

www.ketab.ir

مقدمه نویسنده

عنوان پیشین بن بحث‌ها که در مجله «تراثنا» از سوی مؤسسه آل البيت (علیه السلام) انتشار یافت^(۱) «الذکر الذکر» (تکرار محفوظ) بود. این عنوان، برگرفته از آیه نهم سوره حجر است که در آن خدای متعال می‌فرماید:

﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِرُونَ﴾؛ ما قرآن را فرو فرستادیم و خودمان پاسدار آنیم.

این واری‌ها را بدان خاطر آوردیم که بیان داریم علی‌رغم همه تلاش‌های ناکام، قرآن از تحریف و دستبرد مصون ماند. اندیشه نگارش این بحث‌ها برای بیان آثار منفی‌ای به ذهن آمد که روایات موجود در کتاب‌های اهل سنت، پیرامون گردآوری قرآن، آنها را همراهی می‌کنند و از سوی خاورشناسان^(۲)، مورد سوء استفاده قرار گرفته‌اند.

۱. سلسله مقالاتی که میان سال‌های ۱۴۳۳-۱۴۳۶، در شماره‌های ۱۰۹ تا ۱۲۰ مجله تراثنا، چاپ گردید.

۲. خاورشناسی، برگردان واژه «استشراق» در زبان عربی است به معنای «در پی دانش‌ها و زبان‌های شرقی بودن» می‌باشد.

این بررسی‌ها، قرائت انتقادی و تحلیلی جدید از مسئله‌ای مشهور - که بر سر زبان‌هاست - در دو موضوع مهم می‌باشد:

یک: تاریخ جمع قرآن.

دو: روایات تحریف که در کتاب‌های شیعه و سنی موجودند.

چون واکاوی بخش اول به پایان رسید، بر آن شدیم تا آن را جداگانه چاپ کنیم. این کار، پس از اصلاحات مهمی در بحث‌ها صورت گرفت^(۱) تا نفع و فایده گسترده‌تری را عاید سازد.

نگارش موضوع، دوره را به زمان خودش وا می‌نهم.

تاریخ گردآوری قرآن موضوعی حسّاس و پیچیده است. در گذشته و حال، از سوی مسلمانان و ائمه شیعه، آن بررسی شده است.

گوستاو ویل^(۲) (۱۸۰۸ - ۱۸۸۹م) در کتاب «مقدمه تاریخی - انتقادی»^(۳) که در سال ۱۸۴۴ میلادی به چاپ رسید، این موضوع را واری می‌کند.

⇒ این واژه، بار نخست در سال ۱۶۳۰م، بر یک آیه از سبأ کلیسای شرقی یا یونانی اطلاق شد.

برای آگاهی‌های بیشتر در این باره و دست‌یابی به برخی آراء مستشرقان درباره قرآن کریم، به منابع زیر بنگرید:

• دفاع از قرآن در برابر آرای خاورشناسان، عبدالرحمن بدوی (برگردان: رپژ، هشتم، سید حسین سیدی) چاپ اول، به نشر، ۱۳۸۳ش.

• مستشرقان و قرآن، محمد حسن زمانی، چ ۵، بوستان کتاب، ۱۳۹۲.

• دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی ۱: ۲۰۲ (شهیدی).

۱. می‌توان گفت آن نوشته‌ها، به طور کامل تغییر یافت و اثر حاضر، کتاب دیگری است.

Gustav Weil ۲.

درباره گوستاو ویل، رک: فرهنگ کامل خاورشناسان: ۴۲۷، و درباره کتاب «مقدمه تاریخی

انتقادی» رک: خاورشناسان و جمع و تدوین قرآن کریم: ۷۲ (شهیدی).

Einleitung Historisch - Kritisch ۳.

همچنین تئودور نلده که^(۱) در کتاب تاریخ قرآن،^(۲) به آن می‌پردازد^(۳) اثری که شاگرد وی، فردریش شوالی^(۴) (۱۸۶۳ - ۱۹۱۹م) آن را به پایان رساند. سپس گلدزیهر^(۵) (۱۸۵۰ - ۱۹۲۱م) در پژوهش‌های گوناگونی آن را پی گرفت که یکی از آنها «گرایش‌های تفسیری میان مسلمانان»^(۶) است. نیز بلاشر^(۷) در کتاب پیدایش قرآن^(۸) و دیگران، در این موضوع پژوهش‌های واسمان دادند^(۹).

بیشتر این تحقیقات خاورشناسان، به دیدگاه مشهور - اهل سنت - مستندند. نظریه‌ای که از سی «حنویه»^(۱۰) در کتاب‌های حدیثی اهل سنت روایت شده است.

۱. Theodor Noldeke

درباره تئودور نلده که، رک: فرهنگ، ذیل: خاورشناسان: ۴۱۹، و همچنین درباره کتاب «تاریخ قرآن» وی، رک: خاورشناسان و جمع‌رندی قرآن کریم: ۷۳ (شهیدی).

۲. Geschichte des Qorans

این کتاب در گوتینگن (Göttingen) آلمان در سال ۱۸۶۰م در سه جلد به چاپ رسید: جلد اول، در اصل و خاستگاه قرآن؛ جلد دوم، در جمع و تدوین قرآن؛ جلد سوم، در تاریخ متن قرآن. ۳. تحلیل و بررسی آرای نلده پیرامون جمع قرآن، محمد حسین محمدی، مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۱، ۱۳۸۵، ص ۱۶۳ - ۱۸۰ (شهیدی).

۴. Friedrich schwally

۵. Goldziher

۶. این کتاب با این مشخصات به فارسی ترجمه شده است: گرایش‌های تفسیری در میان مسلمانان، ایگناس گلدزیهر، ترجمه: سید ناصر طباطبایی، چاپ اول، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۳ش (شهیدی).

۷. Rehes Blacher

۸. Coran Introduction au

۹. نقد و بررسی آرای بلاشر درباره جمع و تدوین قرآن، مجید معارف، مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۱، ۱۳۸۵، ص ۹۹ - ۱۲۲ (شهیدی).

۱۰. درباره حشویه، رک: فرهنگ فرق اسلامی: ۱۵۸ (شهیدی).

شرق شناسان، از رهگذر این روایات (که در کتاب‌های صحیح و مسند اهل سنت وجود دارند) بر اسلام اشکال کرده‌اند. مستند آنها - هنگام طرح پرسش یا تشکیک در بعضی از این متون و اقوال - روایات مخالف با عقل و فطرت است که هر پژوهشگری آن را حس می‌کند و فهم آنها بر مسیحی یا مسلمان محدود نمی‌ماند؛ زیرا وجود تناقض یا تضاد یا مخالفت با امر ثابت را - که همه جاهست - همه خر مندان در می‌یابند و جایی برای طفره و گریز از بیان حقایق نیست.

خوّم و برادرانم را به درنگ بر ادعاهای شرق شناسان و دیگران در قرآن و حدیث - از نظر رافع گایی یا غرض ورزی - فرا می‌خوانم. گاه پژوهشگر و اندیشمند، سؤال انگیزی را مطرح می‌کند و گاه در ورای آن هدف مشخصی را در نظر دارد که از لابلای هنگام خطاب و شیوه استدلال می‌توان به آن پی برد.

در عین حال، از تلاش‌های ناگه بر انگیزی که از سوی بعضی از عالمان مسیحی یا یهودی صورت می‌گیرد نباید غافل ماند. ^(۱) هدف اینان زیون سازی اسلام و آسیب رسانی به ارزش‌ها و اصول آن است. این نگرش، از مطالعه کتاب‌های آنان به دست می‌آید.

این سخن، توجیهی برای مستشرقان یا بعضی از آنها نمی‌باشد، بلکه بیان حقیقتی است که هرکس با آنان دیدار کند یا کتاب‌هاشان را بخواند، می‌فهمد.

یک شرق شناس، در دیدگاه و اندیشه‌هایش، نخست بر دیناری که نزد مسلمانان هست تکیه می‌کند. سپس در داوری، بنیان‌های عقلی را پی می‌جوید.

اگر تناقضی را دید یا پرسشی برایش پیش آمد، دانشمند مسلمان باید آنها را

۱. در این باره می‌توان به: دفاع از قرآن، دکتر عبدالرحمن بدوی، برگردان و پژوهش: دکتر سید حسن سیدی، چاپ اول، به نشر، ۱۳۸۳ ش مراجعه کرد (شهیدی).

پاسخ گوید، نه اینکه شبهه‌ها و سؤال‌ها را بی جواب وانهد یا همواره مستشرق را دشمن بینگارد؛ زیرا بعضی از آنان از همتایان خود که بر اسلام تاخته‌اند، انتقاد کرده‌اند. توماس کارلیل در کتاب **الأبطال** از حضرت محمد ﷺ دفاع می‌کند. لین پُل (و دیگران) نیز چنین رویکردی دارند.^(۱)

آری، بیشتر شرق شناسان از جمع قرآن به وسیله خلفای سه گانه دفاع کرده‌اند. بعضی از آنها مانند جان برُتن^(۲) (۱۹۷۷م) در کتاب **جمع القرآن**^(۳) بر این باور است که قرآن در عهد پیامبر ﷺ گردآوری شد و روایاتی را که به جمع قرآن از سوی اربکر، عمر و همنمون‌اند، رد می‌کند^(۴) و از دیدگاهی که این نگرش را فرو می‌پاشاند، پشتیبانی می‌کند.

باری، به اشکال‌ها و به سرهم‌آوردن خاور شناسان باید توجه کنیم و آنها را بی جواب نگذاریم. سپس بکوشیم ایران دینی مان را از آنها پاک سازیم؛ چراکه از نظر شرعی و اخلاقی وظیفه داریم روایات را در معرض ناسازگاری و تناقض قرار ندهیم.

دانشمندان و پژوهشگران شیعی و سنی، در این شبهات مستشرقان آثاری را نوشته‌اند. نیز آنان کتاب‌های جداگانه‌ای در تاریخ قرآن دارند. موضوع تاریخ قرآن نزد آنها اهمیت لازم را به دست آورده و این موضوع، پُر دامنه و گسترده است و بحث پیرامون سبب نزول آیات، بیان حقیقت وحی،

۱. چنان که کرد علی، در کتاب «الإسلام والحضارة الغربية» بدان اشاره می‌کند.

۲. John Burton

۳. The collection of the Quran

۴. نگاهی به تاریخ قرآن، نویسنده: جان برُتن، مترجم: حسن رضایی، مجله سفینه، ش ۱۳۸۹/۲۷، ص ۱۲-۵۴؛ بررسی کتاب جمع آوری قرآن، جان برُتن، حسن رضایی، قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۱۳۸۸/۷ (شهیدی).

مکی و مدنی بودن سوره‌ها را در بر می‌گیرد و در بیشتر مواقع - در این کتاب‌ها - درباره جمع و تدوین قرآن، بحث ناپخته و ناچیزی به میان می‌آید.

پژوهش‌های انتقادی مستقلی را نمی‌یابیم که در این عرصه نگارش یافته باشند و تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد، یک بحث جدی و واقع‌گرایانه و استقرایی تاکنون، سامان نیافته است. سخنانی که در کتاب‌های بزرگان به چشم می‌خورد، تکرار همان بحث‌های سنتی رایج در علوم قرآن و نقل قول مشهور - بر سر زبان‌ها - است.

پژوهش انتقادی فراگیری که دشواری‌های این بحث را مو شکافانه واکاود نمی‌یابیم، جستارهایی مانند:

۱. انگیزه بزرگ ندایه نقش زید بن ثابت در گردآوری قرآن در زمان رسول خدا ﷺ و در دوران خلفای سه گانه

۲. بزرگ نمایی شمار کشته شدگان جنگ یمامه.

۳. ارتباط موضوع جمع قرآن با امر خلافت و امامت اهل بیت (علیهم‌السلام).

۴. اثر شیوه عثمان در جمع قرآن بر استمرار اختلاف در قرآن و ادامه یافتن آن میان مسلمانان از رهگذر تجویز تصحیح کتابت و قرائت قرآن برای همه عرب - نه فقط صحابه - با این ادعا که «در قرآن اشتباه وجود ندارد»^(۱)

۵. ادعای کتابت مصحف از سوی عثمان به شیوه‌ای که همه بویه قرائت را در بر می‌گرفت.

۶. پافشاری تعبّدی و فزاینده بر رسم الخط عثمانی^(۲) که قرآن‌های فرستاده

۱. وفيات الأعيان ۳: ۴۶۶ (چاپ احسان عباس).

۲. تاجایی که «علم رسم عثمانی» یعنی رسم الخط شناسی قرآن یکی از علوم و فنون قرآنی دانسته

شده به شهرها (با وجود اختلاف میان آنها) با آن نگارش یافت.

بالاخر از این، بزرگان اهل سنت ادعا کرده‌اند که این رسم الخط از سوی خداست و پیامبر ﷺ آن را امضا کرد. از این رو، مخالفت با آن جایز نمی‌باشد و هر کس با آن مخالفت ورزد، کافر است و باید او را به توبه واداشت (چنان که این کار را با ابن سُبُؤذ و دیگران انجام دادند).

۷. افزون بر همه اینها، ادعای گردآوری قرآن معصوم به دست خلیفه نامعصوم.

مکتب اهل بیت علیهم السلام در این عرصه، برون رفت دارد. برون رفت دیگران کدام است؟ اگر آنچه گفتیم درست باشد، دلیل آنان بر حجیت قرآن چیست؟ مانند این موارد، دهها مسئله وجود دارد که خواننده ضمن این نوشتار به آنها پی می‌برد.

اهل سنت نقش خلفای سه گانه را در جمع قرآن می‌آورند، در حالی که نقش قاریان بزرگ امت را در این راستا بر نمی‌تابند. با آنها را از یاد می‌برند یا خود را نسبت به آنها به فراموشی می‌زنند یا از شأن آنها می‌کاهند؛ بزرگانی همچون امیرالمؤمنین علی، ابن مسعود، معاذ بن جبل، ابی بن کعب و...

هیچ یک از نویسندگان تاریخ قرآن را نمی‌یابیم که در نهال جداگانه، به ارتباط ماجرای جمع قرآن با امر خلافت پس از پیامبر ﷺ بپردازند. بعضی از آنها این مسئله را یک بحث مذهبی می‌دانند که باید از واری آن دوری گزید. به اعتقاد نگارنده، این مسئله یک بحث اساسی است و با اصل موضوع جمع

⇒ شده است، رک: قرآن شناخت، بهاء الدین خرمشاهی: ۶۷؛ ترجمه الانتقان ۲: ۵۲۷؛ ترجمه البرهان زرکشی ۲: ۶۱۷ (شهیدی).

قرآن ارتباط دارد و از لابلائی آن می‌توان اشکال ریشه داری را که هرازگاهی بر ضد شیعه دامن می‌زنند، برطرف ساخت.

افزون بر این، این اندیشه، در میراث روایی و تاریخی اهل سنت ریشه دارد. به عنوان نمونه، با واریسی کتاب المصاحف (اثر سجستانی)^(۱) روایاتی را می‌یابیم که بیان می‌دارند امام علی علیه السلام از بیعت سرباز زد و در خانه نشست و با خود عها بست که تا قرآن را گرد نیاورد، از خانه بیرون نیاید.^(۲)

شگفتا! بمای مکتب خلفا اگر در کتاب‌هاشان به این اخبار اشاره کنند، آنها را می‌آورند تا تضعیف سازند، نه اینکه تأییدشان نمایند یا بی‌طرفانه به بررسی آنها بپردازند.

این احادیث، مُغَرِّمان، تضعیف شده‌اند و بر اساس معیارهای رجالی و علم درایه، ضعیف نمی‌باشند (چنان که رآینده روشن خواهد شد).

آنان در بیان نقش امام علی علیه السلام و فرزندانِ معصوم آن حضرت در پاسداری از قرآن، خود را به بی‌خبری می‌زنند و از یاد بردند که قرآن موجود (و در دسترس ما) همان مصحف امام علی علیه السلام است (نه مصحف بگرا) و امام علی علیه السلام

۱. مقصود از (ابن ابی داوود) یا «سجستانی» یا «ابوبکر بن ابی داود» ... که از این پس -نامش در این کتاب می‌آید، عبدالله بن سلیمان بن أشعث سجستانی (متوفای سال ۳۱۰ هجری، فرزند ابی داود، صاحب سنن) است که از حافظان بزرگ به شمار می‌آمد و در زمان خلیف، امام اهل عراق بود. وی در «سیستان» به دنیا آمد و در سفری طولانی با پدرش همراه گردید و در کنار او، اساتید بسیاری را در «مصر» و «شام» و دیگر شهرها دیدار کرد. سرانجام در «بغداد» سکونت گزید، در پایان عمر نابینا شد و در همین شهر درگذشت.

آثار وی، عبارت‌اند از: «المصاحف»، «المسند»، «السنن»، «التفسیر»، «القراءات»، «الناسخ والمنسوخ» (بنگرید به، الأعلام ۴: ۹۱) (م).

۲. بنگرید به، المصاحف ۱: ۶۹ و ۳۱-۳۲.

(علی رغم راه‌های خطایی که خلفا در جمع قرآن در پیش گرفتند) این مصحف را استوار ساخت و از آن پشتیبانی نمود.

با اینکه اخبار مصحف امام علی (علیه السلام) اگر نگوییم متواتر است،^(۱) مستفیض است، اهل سنت از تضعیف این روایات چه می‌خواهند؟

هنگامی که امام علی (علیه السلام) برای گردآوری قرآن در خانه ماند، آیا برای جمع قرآن - دیگر بار - به وسیله زید بن ثابت، توجیهی می‌ماند؟

چرا ابو بکر در واکنش به خانه‌نشینی امام علی (علیه السلام)، سکوت ورزید و عذر آن حضرت را پذیرفت و راو نخواست به تصمیمش احترام نهد؟ چرا نگفت جمع قرآن را به زید بن ثابت و نه‌ها هم؟!

کدام جمع قرآن جلوتر است؟ جمع بی درنگ امام علی (علیه السلام) بعد از رحلت پیامبر (صلی الله علیه و آله) یا جمع ابوبکر پس از وفات پیامبر؟

چرا احتمال ندهیم که سبب سکوت ابوبکر در برابر خودداری امام [از بیعت] و نشستن در خانه، این بود که می‌دانست که پیامبر (صلی الله علیه و آله) به امام علی (علیه السلام) وصیت کرد که پس از وفات آن حضرت، قرآن را از پشت بستر پیامبر [بردارد و]^(۲) گرد آورد؟

اگر آنچه را اهل سنت درباره جمع قرآن از سوی ابوبکر نقل کرده‌اند، درست باشد و ابوبکر - پس از پیامبر (صلی الله علیه و آله) - بهترین قاری بود، چرا آنچه را در زمان آن دو گرد آوردند، تثبیت نکردند و نسخه‌هایی از آن سوی شهرها فرستاده نشد یا همگانی نگشت تا تنها قرآن مسلمانان و قانون دولت اسلامی باشد؟

۱. در عنوان «جمع بی درنگ قرآن پس از درگذشت پیامبر (صلی الله علیه و آله) از سوی امام علی (علیه السلام)» به این امر پی خواهیم برد.

۲. به عنوان نمونه، بنگرید به، تفسیر قمی ۲: ۴۵۱؛ بحار الأنوار ۸۹: ۴۸، حدیث ۷.

ما عکس این روند را می‌نگریم؛ زیرا قرآنی که در عهد ابوبکر و عُمَر گرد آمد، به عنوان یک کار فردی (و نه حکومتی) در خانه عُمَر - نزد دخترش حَفْصَه - باقی ماند تا اینکه دوران عثمان فرا رسید و نسخه‌هایی از روی آن نوشت، سپس آن را سوی حَفْصَه بازگرداند و آن گاه که مروان بن حکم به قدرت رسید، آن را سوزاند.^(۱)

چرا عثمان (همو که همه مصحف‌ها را سوزاند) این قرآن را به حَفْصَه بازگرداند؟ و سوزاند و مروان که از این ماجرا بیگانه می‌نمود و خلیفه نبود، پس از مرگ حَفْصَه، قرآن او را سوزاند؟ این پرسشی است که پاسخ می‌طلبد. چرا ابوبکر، عُمَر حُرّات نکردند آنچه را گرد آوردند، برای مسلمانان تصویب کنند و آن را «مصحف امام» قرار دهند؟^(۲)

آیا این امر به خاطر نقصان و ناتوانی مصحف مذکور بود یا بدان دلیل بود که از سوی مسلمانان پذیرفته نمی‌شد؟

چرا آنچه را زید بن ثابت در دوران ابوبکر و عُمَر گرد آورد، آشکار نداشتند و در عهد عثمان آن را نمایانند؟ آیا مرگ صحابه و انتظار می‌کشیدند تا آن را ظاهر سازند؟

اگر فاصله زمانی خلافت ابوبکر^(۳) برای جمع قرآن کافی نبود، بی‌گمان، دوران خلافت عُمَر^(۴) برای این کار کفایت می‌کرد.

۱. مناهل العرفان ۱: ۲۷۸؛ فتح الباری ۹: ۲۰.

۲. در بحث‌های آینده متونی را می‌شناسانیم که بیان می‌دارند عُمَر می‌خواست مصحف خود را امام مصحف‌ها سازد، لیکن پیش از آنکه این آرزویش را محقق سازد، بازخم کرد، از پادرامد.

۳. از ۱۳ ربیع اول سال ۱۱ هجری تا ۲۱ جمادی الثانی سال ۱۳ هجری.

۴. از ۲۲ جمادی الآخر سال ۱۳ هجری تا اول محرم سال ۲۴ هجری.

چگونه علی علیه السلام توانست قرآن نازل شده بر پیامبر صلی الله علیه و آله را در سه ^(۱) یا هفت روز ^(۲) گرد آورد و این امکان برای ابوبکر فراهم نیامد که در بیش از چهارده ماه قرآن را جمع آوری کند یا عمر نتوانست در طول بیش از ده سال به جمع قرآن دست یازد؟!

علی علیه السلام برای بار دوم، قرآن را به همراه تفسیر و تأویل و محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و عام و خاص آن، در مدت شش ماه گرد آورد، ^(۳) چگونه ابوبکر نتوانست قرآن نازل شده بر پیامبر صلی الله علیه و آله را (که به دست صحابه نوشته شد و نزد بسیاری از آنها محفوظ بود) در فاصله دو برابر این مدت، گرد آورد؟!

آیا می توان کارِ دوم امام علی علیه السلام و ترتیب زمانی و تاریخی و علمی قرآن را از سوی آن حضرت و ترتیب به حسب تنزیل را (همراه با اشاره به آیات ناسخ و منسوخ و تعیین آیات محکم و متشابه و عام و خاص و شأن نزول) تحریف قرآن شمرد؟

یا این کار امام علی علیه السلام قرآن به همراه تنسیب و تأویل آن است، نه چیز دیگر؟
آلوسی در روح المعانی ^(۴) بر این امر شهادت می دهد، می گوید:

۱. الفهرست ابن ندیم: ۳۰؛ تفسیر فرات کوفی: ۳۹۸، حدیث ۵۳۰.
 ۲. الکافی ۸: ۱۸، حدیث ۴؛ توحید صدوق: ۷۳، حدیث ۲۷؛ الأمالی: ۱۰۰، حدیث ۹ (در این مأخذ «نه روز» آمده است).
 ۳. مناقب آل ابی طالب ۱: ۳۱۹.
 ۴. «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم» نوشته «سید محمود آلوسی» (۱۲۱۷ - ۱۲۷۰ ق) از عالمان حنفی مذهب قرن سیزدهم می باشد.
- جامعیت مفسر و احاطه بر وجوه تفسیری سبب گشت تا «روح المعانی» پس از «تفسیر فخر رازی» بیشترین توجه را به خود جلب کند.
- «آلوسی» در تفسیر خویش از منابع و مصادر پیش از خود استفاده کافی بُرد و از همین جاست که

و گفته‌اند [این کار] جمع قرآن به صورت دیگری، برای غرض دیگری بود. مؤید آن این است که آن حضرت در آن، ناسخ و منسوخ را نوشت. از این رو، این جمع‌آوری، به منزله کتاب علم شد.^(۱)

باری، نسخه دوم مصحف امام علی (علیه السلام) - بنا بر تعبیر آلوسی - کتاب علم و تفسیر بود.

ابن سبین - پیش از آلوسی - بدان پی می‌برد، می‌گوید:

«أَصِيبَ ذَلِكَ الْكِتَابُ، لَوْجَدَ فِيهِ عِلْمٌ كَثِيرٌ»^(۲)

اگر آن کتاب به دست می‌آمد، علم فراوانی در آن یافت می‌شد.

آری، نسخه دوم مصحف در نزد امام علی (علیه السلام) قرآن ذکر و تلاوت نبود تا تحریف در آن تصور شود

مسئله ارائه هر سאלه قرآن میان جبرئیل و پیامبر (صلی الله علیه و آله) به چه معناست و هدف از آن چیست؟ چرا معنای آن در کتاب‌ها درج نمی‌شود و قرن‌هاست که در بوته فراموشی مانده است؟ آیا تفسیری را که ما خوانیم آورد - به راستی - صحیح است یا تفسیر دیگری هست که به آن دست یافتیم؟

چه کسی قرآنی را که امروزه در دسترس است، گرد آورد؟ آیا این شخص، همان عثمان بن عفان بود؟ یا این مصحف، همان قرآنی است که از سوی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) - در زمان حیات آن حضرت - مرتب گشت و پشت بسط پیامبر وجود

⇒ منهج وی را «منهجی جامع» یا به تعبیر برخی «المنهج الموسوعي» دانسته‌اند.

[گواهی آلوسی در این باره جالب است] وی، هر جا به نظری مخالف «اهل سنت» در بحثی برسد، اگر چه از نظرش صحیح هم باشد، موضع‌گیری می‌کند!!

برای آشنایی بیشتر بنگرید به: شناخت نامه تفاسیر، سید محمد علی ایازی: ۶۹۵ (شهیدی).

۱. روح المعانی ۱: ۲۳.

۲. التمهید (ابن عبد البر): ۸: ۳۰۱؛ الاستیعاب ۳: ۹۷۴؛ الوافی بالوفیات ۱۷: ۱۶۷.

داشت و امام علی علیه السلام آن را گرد آورد و میان دو جلد، سامان داد؟

آیا به راستی سخن دشمنان شیعه که می‌گویند برای شیعه سند صحیحی به این قرآن وجود ندارد، درست است؟

یا قرآنی که هم اکنون تلاوت می‌شود به دست با عنایت امیرالمؤمنین علیه السلام (امام شیعیان، همو که قرائت و نحو را به ابو الأسود دُئلی^(۱) آموخت) تدوین یافت و نوشته شد؟ قرآن تلاوت را به قرآن مکتوب پیوند داد؟

بسیار این پرسش‌ها (و دیگر سؤالات) در این کتاب باشد. پاسخی که بر خلاف سخن مشهور بر سر زبان‌ها درباره جمع قرآن است.

در این پژوهش، اندرز ساری را روشن می‌سازیم؛ چیزهایی که به نظر می‌آید با امور دیگری ناسازند و در واقع با آنها تعارض ندارند. از این رو:

۱. ابو الأسود دُئلی، ظالم بن عمرو بن سفیان از اصحاب ائمه عصیت‌های برجسته اسلام است. عمری نسبتاً طولانی داشت و عصر جاهلیت و اسلام را درک کرد (= مُخَضَّرَم) لیکن رسول خدا صلی الله علیه و آله را ندید. وی از شیعیان فرزانه، جنگاور و زاهد بوده و در نهال جمل و صفین در کنار حضرت امام علی علیه السلام حضور یافت.

سرودن شعر، منصب قضا، پی‌ریزی دانش نحو و اعراب و تالیف مُصَحَّف از ویژگی‌های ابوالأسود است.

بزرگان اهل سنت همچون ابن حبان او را توثیق کرده‌اند. وی سرانجام در حکومت عبیدالله بن زیاد بر عراق درگذشت [یحیی بن معین و دیگران گفته‌اند وی در سال ۶۹ هجری از دنیا رفت]. بنگرید به:

طبقات ابن سعد ۷: ۹۹، فهرست ابن ندیم: ۴۵، وفيات الاعیان ۲: ۵۳۵، رجال طوسی: ۴۶، ۶۹، ۷۵، معجم رجال الحديث ۹: ۱۷۱.

و برای تلاش‌های وی درباره اعراب گذاری مصاحف بنگرید به:

● در ادب تازی، (مجموعه مقالات آذرتاش آذرنوش) به کوشش: رضوان مساح ۱: ۹۹، ج ۱، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۲.

● تاریخ قرآن رامیار: ۵۳۵ (شهیدی).

- وجود قرآنی در دست مسلمانان با استمرار نزول وحی بر پیامبر ﷺ و امکان وقوع نسخ بعضی از آیات، تعارض ندارد.
- از این سخن که ترتیب مصحف تفسیری امام علی علیه السلام با ترتیب مصحف بدون تفسیر آن حضرت، همخوانی نداشت، ناسازگاری پدید نمی آید؛ چراکه مصحف نخست، کتاب علم بود و مصحف دوم، قرآن تلاوت و ذکر.
- گرایش به عدم تواتر قرائت‌ها، به تواتر خود قرآن، آسیبی نمی زند.
- و دیگر حث‌ها که به جمع و تدوین قرآن، ارتباط دارند.

در پرتو «مخنا» پیشین، می توانیم بگوییم:

بیشتر دیدگاه‌ها بر بنیان‌هایی که در مسئله جمع قرآن از سوی مکتب خلفا مطرح می شود، اسلام، میراث آن را بدنام می کند و بعضی از آنها سبب شده است که دشمنان دین، به تحریف، قرآن قائل شوند. شرق شناسان در پژوهش هاشان به این قول، چنگ می زنند.

نگارنده با دغدغه دینی و دفاع از مقدسات و رزش‌ها (و در رأس آنها دفاع از قرآن) کوشیدم تا بعضی از ملاحظات این نگرش‌ها را حذف و مقدمات نادرست را روشن سازم؛ دیدگاه‌هایی که با کارگردانی امویان^(۱)، عباسیان و نقش آنان در تاسیس آنها، میان مسلمانان پراکنده شد و به کتاب‌هاشال راه یافت^(۲).

طرح پلکانی این نگرش از سوی این دو حکومت و به کارگرفتن بعضی از

۱. خوارزمی در «الرسائل: ۱۱۷»، چاپ مصر» به آل أمیه گوشه می زند و می گوید: نتوانستند حدیثی از احادیث پیامبر را دفن کنند و آیه‌ای از کتاب خدای بزرگ را تحریف نمایند (نفحات الأزهار ۳۵: ۱۵).

۲. رسائل الخوارزمی، تألیف: ابی بکر محمد بن العباس الخوارزمی، بتصحیح و تحشیه: محمد مهدی پورگل، ج ۱، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۴، ص ۴۹۱ (شهیدی).

مقدمات فریب کارانه در آنها و برپا کردن اندیشه‌هایی که با اصول قرآنی و ثوابت حدیثی و عقلی مسلمانان همخوانی نداشت - همه - برای رسیدن به اهدافی بود که در فصل‌های این کتاب، نقاب از چهره آن می‌زداییم.

اختلاف و برخورد این گزاره‌ها با یکدیگر، بعضی از پژوهشگران را واداشت که وجود تناقض و تضاد را میان اصول اسلامی قرآنی و حدیثی، حس کنند و دریابند که بخشی از آنها با بعض دیگر سازگار نمی‌افتد.

اهتمام به این موضوع آن گاه فزونی یافت که دیدم این شبهه (و مانند آن) در ذهن بعضی از روشنگران معاصر جولان دارد. دکتر دیوید کوک^(۱) (استاد پروازی در پژوهش‌های علمی دانشگاه رایس^(۲) تگزاس آمریکا) هنگامی که در سال ۱۴۳۴ هجری (۱۰۱۳ م. ۱۳۹۲) در شهر مشهد به دیدارم آمد، پرسش‌هایی را پیرامون عقاید، قرآن، تفاسیر مورد اعتماد شیعه، نگرش ما نسبت به صحابه، جایگاه نهج البلاغه نزد ما، پرسید. از سؤالاتی که در این ملاقات مطرح شد، مسئله جمع قرآن بود و اینکه چگونه قرآن معصوم است ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ﴾^(۳) (باطل از پیش و پس در آن راه ندارد) در حالی که به دست غیر معصوم گردآوری شد؟

یکی از حاضران از من پرسید: با وجود گرد آورنده غیر معصوم، آیا احتمال نمی‌رود که از ناحیه او سهو و خطا در قرآن راه یافته باشد؟

پاسخ دادم: آری، درست است. چنین امکانی هست و بعید به شمار نمی‌آید. لیکن این نگرش، بینش ما نیست، بلکه دیدگاه مکتب خلفاست که ما آن را

۱. David.B.Cook

۲. RICE

۳. سورة فصلت (۴۱) آیه ۴۲.

نمی‌پذیریم و به پیروی از امامان خود آن را تکذیب می‌کنیم. ما به عصمت قرآن معتقدیم و اینکه قرآن با فرمان پروردگار جهانیان به واسطه جبرئیل امین، به دست معصوم (پیامبر ﷺ) مرتب شد. سپس - بعد از پیامبر - امیرالمؤمنین (امام معصوم) آن را میان دو جلد، جمع‌آوری نمود.

لیکن خلفا (به خاطر اختلافشان با امام علی (علیه السلام) پیرامون خلافت) از مُصحف اصلی که نزد امام علی (علیه السلام) بود، روی برتافتند و آن را از امام (علیه السلام) نخواستند و به عنوان قرآن اهل برنگرفتند، بلکه اختلاف سیاسی بعد از پیامبر (علیه السلام) آنان را واداشت که بر سر نادستی پای فشارند و راهی را بپیمایند که نزدیک بود مسلمانان را در تحریف قرآن اندازد. اما خدا کتابش را از تحریف مصون داشت و بنا بر تعبیر امام علی (علیه السلام) حرف الف و لامی از آن نیفتاد؛^(۱) زیرا پیامبر (علیه السلام) قرآن را با مکث بر مردم می‌خواند^(۲) معصوم در میان آنها وجود داشت. این دو (قرائت با مکث و وجود معصوم) قرآن را از تحریف حفظ کردند.

ترس عُمر از زیادت در قرآن - به خاطر شهرت آن میان مردم - بر این امر دلالت دارد، وی می‌گفت: اگر مردم نمی‌گفتند عُمر در قرآن افزود، آیه رجم را به آن اضافه می‌کردم.^(۳)

زید بن ثابت، به عُمر گفت: اگر قرآنی را که خواستید سابقان دهم و علی، قرآنی را که نوشته است درآورد، آیا کار و زحمت شما هیچ و پوچی شود؟!^(۴)

۱. این روایت در همین کتاب خواهد آمد. در «تفسیر فرات کوفی: ۳۹۸، حدیث ۵۳۰، از امام باقر (علیه السلام) روایت شده است که فرمود: شیطان در آن چیزی را نیفزود و نکاست.

۲. ﴿وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ﴾ (سوره اسراء (۱۷) آیه ۱۰۶)؛ قرآن را [به صورت آیاتی] پراکنده تا آرام آرام بر مردم بخوانی.

۳. احکام القرآن (جصاص) ۱۰۵: ۵؛ البرهان ۳۵: ۲؛ نیز بنگرید به، صحیح بخاری ۶: ۲۶۲۲.

۴. الاحتجاج ۱: ۲۲۵.

آری، قرائت با مکث و وجود معصوم، کتاب خدا را از تحریف مصون داشتند. مقدمات نادرستی که از سوی مکتب خلفا ترسیم شد،^(۱) سبب همه این اشکال‌های عقیدتی و اسلامی گردید، اشکالاتی که دستاویز شرق شناسان مغرض (و دیگران) گردید تا با آنها به آیین یکتا پرستی اسلام گوشه زنند و به تحریف قرآن قائل شوند.

اینها را به شکل نکاتی در مقدمه این پژوهش آوردم تا پژوهشگر راه احتیاط را در پیش گیرد و از آنچه برخلاف آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام است دوری گزیند؛ چراکه آنان کسبی بجا بر یکی از دو چیز گران مایه‌ای‌اند که به پیروی‌شان ما را فرا خوانده‌اند و مخالفان ما از دو - بنا بر تعبیر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در حدیث ثقلین^(۲) - گمراهی است.^(۳)

۱. اندکی بعد به این مقدمات، پی خواهیم برد.
۲. پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: من دو چیز نفیس بر جای من بماند؛ کتاب خدا و عترتم (اهل بیت من) تا به این دو بچسبید، هرگز - بعد از من - گمراه نشوید (بصائر^۱، ج ۱، ص ۴۳۳، حدیث ۳؛ تحف العقول: ۴۵۹؛ المعجم الکبیر ۳: ۶۵، حدیث ۲۶۷۸-۲۶۷۹؛ مستدرک^۲، ج ۲، ص ۵۹۲، حدیث ۱۱۵۷۸).
۳. در «حدیث ثقلین» پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، اهل بیت خویش را همتای خود خواند. این حدیث را سی و سه نفر از اصحاب پیامبر از آن حضرت نقل کرده‌اند. این احادیث علاوه بر احادیثی است که امیرالمؤمنین علیه‌السلام و سایر اهل بیت علیهم‌السلام آن را در دوران هجرت و خلف، از رسول خدا نقل کرده‌اند. صاحب کتاب سترگ «عَبَقَاتُ الْأَنْوَار» نام نوزده تابعی و افزون بر سیصد نفر از اندیشوران اهل سنت را به ترتیب طبقه، از قرن دوم هجری تا چهاردهم آورده است. گفتنی است «حدیث ثقلین» در زمان‌ها و مکان‌های گوناگونی از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شنیده شده است مانند: حَجَّةُ الْوَدَاع در روز عرفة، در مسجد خیف، در غدیر خم و ... در این باره بنگرید به:

● کتاب الله و اهل البيت علیهم‌السلام فی حدیث الثقلین من الصحاح والسنن والمسانید من مصادر اهل

باری، این دیدگاه که زید بن ثابت (و همکارانش) قرآن را با شهادت دو شاهد، گرد آوردند، عدم تواتر قرآن را به همراه دارد و بالاتر از این، نادرستی سخن خدا را گویاست (از این حرف به خدا پناه می‌بریم) که می‌فرماید: ﴿إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ﴾؛^(۱) جمع قرآن و قرائت آن، بر عهده ماست.

و از آنجا که قرآنی که در دست ماست (با وجود اختلاف قرائت‌ها در آن) به تواتر قطعی از سوی پیامبر ﷺ می‌باشد (و در این تواتر، هیچ تردیدی نیست) این دیدگاه که گرد آورنده قرآن زید است، از اساس باطل است.

اکنون بعضی از مقدمات فریب‌کارانه و نادرستی را می‌آوریم که در پاره‌ای از زمان‌ها - و با انگیزه‌های خاصی - مطرح شدند و گره‌های اعتقادی را میان مسلمانان پدید آوردند و در مجموع، اندیشه نفی اشراف پیامبر را بر جمع و ترتیب قرآن، دامن زدند: - یزدگ می‌که به نتایج بدفرجامی می‌رسد.

با توضیح این مقدمات و اساسی نقایذ (بی‌رعایت ترتیب زمانی میانشان) می‌کوشم آنها را آشکار سازم و چگونگی ساخت و ساز آنها را روشن نمایم و آثار منفی‌شان را بر شریعت و عقاید بیان دارم و سوء استفاده دشمنان را از آنها نشان دهم.

در پی هر مقدمه، نگرش مکتب اهل بیت ﷺ را می‌آورم تا بیان دارم آنان این افکار را بر نمی‌تافتند و به تصحیح آرای مطرح شده می‌پرداختند: - زید منش اهل

جـ السنة، تحقیق: لجنة التحقيق في مسئلة الإمامة مدرسة الإمام باقر العلوم ﷺ، ط ۱، دلیل ما، ۱۴۲۲ هـ.

● اهل بیت ﷺ در قرآن و حدیث، محمد محمدی ری‌شهری، ترجمه: حمیدرضا شیخی و حمیدرضا آذرب، ج ۵، دار الحدیث، ۱۳۸۷، ص ۱۱۷ (شهیدی).

۱. سورة قیامت (۷۵) آیه ۱۷.

بیت علیّه این بود که اندیشه‌های نادرست را اصلاح کنند؛ به ویژه نگرش‌هایی که مردم به پیروی از حاکمانشان و همراهی با آنها، در عصرهای متأخر، در پیش گرفتند.

خواننده آزاد است؛ می‌تواند از ما طرف‌داری کند یا علیه ما نظر دهد، نیز می‌تواند به آنچه اهل سنت درباره جمع قرآن قائل‌اند، بگردد یا آنچه را ما می‌گوییم نپذیرد (نیت هرکس را خدا می‌داند).

در پایان، از آقای سمیر کرمانی سپاس‌گزارم که نصوص این کتاب را واریسی نمود و فهرست منابع آماده ساخت. از خدای متعال خواهانیم که این کار ناچیز را از ما بپذیرد.

شهرتوس، کربلا، جمعه، ۱۵ شعبان ۱۴۳۵ هجری

سید علی شهرستانی